

Sosiaalipedagogiikan kaksi kehityslinjaa

Sosiaalipedagogiikan käsitteen monimerkityksisyys ja monet eri käyttöyhteydet ovat henkinen rikkaus, mutta samalla ne vaikeuttavat sosiaalipedagogiikan kehittämistä tieteenä, koulutusalan ja yhteiskunnan toimintajärjestelmänä. Sosiaalipedagogiikasta ei ole yhtenäistä tulkintaa. Alan teoreettisen itseymmärryksen monisisältöisyys ei kuitenkaan anna lupaa käyttää käsitettä mielivaltaisesti.

Diversiteetin haaste

Tieteellinen asenne vaatii diversiteetin analyttistä kohtaamista. Tähän on periaatteessa useita vaihtoehtoisia lähestymistapoja. Yhtäältä on välttämätöntä tuntea erilaisia traditioita, tehdä vertailuja ja yrittää hahmottaa traditioiden tunnuspiirteitä. Toisaalta on tarpeellista tehdä yleisiä päätelmiä, joissa annetaan käsitteellisiä koordinaatteja diversiteetin ajatukselliseen hallintaan, moninaisuuden ymmärtämiseen.

On tärkeää nähdä, etteivät tulkinta- ja toimintatraditiot ole syntyneet ja kehittyneet tyhjiössä vaan että niillä on omat synty- ja kehityshistoriansa, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset reunaehdot ja historiallisesti muotoutuneet ajatukselliset lähtökohdansa. Traditiot eivät myöskään ole yleensä täysin riippumattomia toisistaan. Jotkut traditiot ja tulkinnat ovat tietysti toisia alkuvoimaisempia, mutta yhtä kaikki on olennaista että traditiot ovat usein syntyneet ja kehittyneet vuorovaikutuksessa keskenään.

Sosiaalipedagogiikan tulkintojen moninaisuutta voidaan jäsentää monilla kriteereillä. Traditioiden taustalta löytyy erilaisia ihmis-, yhteiskunta- ja tiedekäsityksiä, moraalioppeja ja poliittisia ideologioita. Traditioiden ymmärtämiseksi tarvitaan tutkimusta, joka osoittaa näitä yhteyksiä traditioiden sisällä ja niiden välillä. Tieteellinen mieli ei kuitenkaan välttämättä tyydy tunnistamaan erilaisuuksia ja tulkitsemaan traditioiden erityispiirteitä vaan etsii myös ajattelun ydintä moninaisuudesta, sosiaalipedagogiikan syvintä olemusta, kaikelle sosiaalipedagogiselle ajattelulle ja toiminnalle tunnusomaista genreä. Olennaista tällöin on myös tunnistaa diversiteetissä mahdollisia kehityslinjoja.

Huono-osaisuuskysymys ja kansalaiskasvatus

Sosiaalipedagogiikan kehityslinjoja voidaan nimetä ja luokitella eri kriteereillä. Vaihtoehdot koskevat ennen kaikkea sekä näkemyksiä pedagogiikasta että sitä, miten sosiaalinen ymmärretään pedagogiikkaa määrittävänä attribuuttina. Sosiaalipedagogisen ajattelun ja toiminnan luonnetta laaja-alaisesti jäsentävä tarkastelukehys saadaan nimeämällä kaksi päälinjaa sen perusteella, painotetaanko sosiaalipedagogiikan itseymmärryksessä ensisijaisesti huono-osaisuuskysymyksen pedagogista kohtaamista vai kansalaiskasvatuksen ajatusta.

Kummallekin kehityslinjalle on perustelunsa ja kannattajansa. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että saksalaisessa sosiaalipedagogiikan traditiossa on painottunut tulkinta, jossa sosiaalipedagogiikan on katsottu käsitteenä viittaavan nimenomaan huono-osaisuuskysymyksen pedagogiikkaan ja siten yhteiskunnallisena toimintana ja toimialana koskevan huono-osaisuusproblematiikan pedagogista kohtaamista, ehkäisyä ja lievittämistä. Vastaavasti espanjalaisessa ja yleensä romaanisen kieli- ja kulttuurialueen sosiaalipedagogiikassa huomiota on kiinnitetty ehkä enemmän kansalaiskasvatuksen ulottuvuuteen. Kuitenkin sekä saksalaisessa että romaanisessa perinteessä on tilaa molemmille itseymmärryksen kehityslinjoille.

Jos sosiaalipedagogiikan tulkinnassa korostetaan huono-osaisuuskysymyksen pedagogista kohtaamista – historiallisesti, teoreettisesti, institutionaalisesti tai menetelmällisesti – on luontevaa painottaa myös sen yhteyttä ammatilliseen sosiaalityöhön ja muuhun vastaavaan ammatilliseen toimintaan. Näin on tehtykin laajalti eri maissa, missä sosiaalipedagogiikkaa on kehitetty yhteiskunnan toimialana. Samalla on ollut välttämätöntä pohtia sen suhdetta sosiaalityöhön: onko se yläkäsite sosiaalityölle, sosiaalityön paradigma, yksi ja sama asia vai jotakin rinnakkaista?

Korostettaessa kansalaiskasvatustäkökulmaa joudutaan ennen kaikkea pohtimaan sosiaalipedagogiikan suhdetta pedagogiikkaan ja yhteiskunnalliseen kasvatustyöhön yleensä: mikä erottaa sosiaalipedagogiikan yleisestä kasvatusteoriasta ja -toiminnasta ja mikä tekee siitä jotain erityistä? Periaatteessahan kaikki yhteiskunnallinen kasvatustökösee viime kädessä kansalaisuutta ja siihen kasvamista.

Mikä tekee pedagogiikasta "sosiaalista"?

Sosiaalihistoriallisesti sosiaalipedagogiikan voi katsoa syntyneen pedagogiseksi vastaukseksi 1800-luvulla alkaneen modernisointiprosessin aiheuttamaan yhteiskunnalliseen murrokseen. Teollistumisen, kaupungistumisen ja sosiaalisten rakenteiden nopean muuttumisen seurauksena syntyi uudenlaista sosiaalista ja moraalista hätää, jota sosiaalipedagogiikka – kasvatusteorian, kasvatuksellisen ajattelutapana, uudenlaisena yhteiskunnallisena toimintana ja uusina instituutioina – syntyi kohtaamaan, ehkäisemään ja lievittämään. "Sosiaalinen" sosiaalipedagogiikka-käsitteessä viittaisi näin ollen erityisesti huono-osaisuuskysymykseen ("soziale Frage"). Köyhyys ja yhteiskunnallinen osattomuus olivat sosiaalipedagogisen ajattelun ja toiminnan maalitauluna.

Aatehistoriallisesti sosiaalipedagogiikan syntyä voidaan jäljittää kauemmas historiaan. Sikäli kuin sosiaalipedagogiikan tulkinnassa korostuu ajatus "sosiaalisesta" siinä merkityksessä, että kyse on kasvatustaj-

telusta, jossa huomiota kiinnitetään erityisesti kasvatuksen yhteiskunnallisiin kytkentöihin, erotuksena yksilön kasvatuksen ja kasvun dynamiikkaan rajautuvasta individuaalipedagogiikasta, voidaan sosiaalipedagogiikan aatteellisia juuria tunnistaa Platonista ja Aristoteleesta alkaen monien merkittävien yhteiskunnallisten ajattelijoiden kirjoituksista. Tästä näkökulmasta periaatteessa kaikki kansalaiskasvatus, riippumatta siitä aktualisoituuko siinä huono-osaisuusproblematiikka, voidaan lukea sosiaalipedagogiikan käsitteen piiriin. Riittää, että huomiota on kiinnitetty kasvatuksen yhteiskunnalliseen luonteeseen ja merkitykseen, erityisesti sen merkitykseen kansalaisuuden kasvamisessa.

Näin meillä on kaksi perustavalla tavalla erilaista sosiaalipedagogiikan tulkintaa. Kuva täydentyy ja monimutkaistuu vielä, jos "sosiaalisen" ajatellaan viittaavan erityisesti yhteisöllisyyteen ja ihmisten vuorovaikutukseen. Tällöin sosiaalipedagogiikalla tarkoitettaisiin sellaista kasvatusajattelua ja -toimintaa, jossa kiinnitetään huomiota kasvatuksen yhteisölliseen luonteeseen ja yhteisön tarjoamiin kasvatuksellisiin mahdollisuuksiin. Näin ajatellessa on usein pyritty myös kehittämään yhteisöllisiä työmuotoja pedagogiseen työhön ja kutsuttu tätä sosiaalipedagogiikaksi. Joskus sosiaalipedagogiikka on jopa samastettu yhteisökasvatukseen, mitä voitaneen pitää silkkana väärinymmärryksenä ja minkä voidaan sanoa perustuvan tietämättömyyteen alan historiasta ja käsitteen käyttöyhteyksistä eri maissa.

Sanalla sosiaalinen on toki kielessä myös yhteisöllisyyttä tarkoittava käyttöyhteys, johon sosiaalipedagogiikan käsite voidaan semanttisesti kiinnittää. Sosiaalipedagogisen ajattelun ja toiminnan historiassa on myös varhain oivallettu kasvatuksen yhteisöllinen luonne ja tunnistettu yhteisöjen kasvatuspotentiaali. Tällöin yhteisöllisyys on saatettu ymmärtää laajasti kansalais-, yhteiskunta-, kaupunki- tai kyläyhteisöllisyytenä tai suppeammin erilaisena pienryhmäyhteisöllisyytenä. Tätä taustaa vasten voidaan sanoa, että ainakin se ajattelutapa, jossa puhutaan kasvatuksesta yhteisössä, yhteisön kautta ja yhteisöä varten tarkoittaen nimenomaan kansalaisyhteisöä, kuuluu luontevasti sosiaalipedagogiikan

kansalaiskasvatukselliseen kehityslinjaan. Sitä vastoin tulkinta, joka pelkistää sosiaalipedagogiikan käsitteen pienryhmäyhteisöllisyyteen, on ristiriidassa käsitteen yleisen käyttötavan ja alan teoreettisen itseymmärryksen kanssa. Tämä ei sulje pois mahdollisuutta kehittää sosiaalipedagogisessa tarkoituksessa yhteisöllisiä työmuotoja ja kasvatuksellisia pienyhteisöjä – olipa päämääränä sitten huono-osaisuuden lievittäminen tai yleinen kansalaiskasvatus – mutta näiden työmuotojen käyttö ei tee toiminnasta sosiaalipedagogista, yhteisöpedagogista kylläkin.

Termi "sosiaalinen" tuottaa siis variaatiota sosiaalipedagogiikan käsitteen tulkintoihin. Vastataksemme kysymykseen, mikä tekee pedagogiikasta sosiaalista ja milloin jonkin ajattelun ja toiminnan yhteydessä on oikeutettua puhua sosiaalipedagogiikasta, on välttämätöntä täsmentää, mitä nimenomaan "sosiaalisella" ymmärretään. Tärkeää on myös kiinnittää huomiota mahdollisuuksiin sovittaa yhteen termin sosiaalinen erilaisista käyttöyhteyksistä syntyviä sosiaalipedagogiikan tulkintoja. Tämä on ainakin osittain mahdollista siksi, että tulkinnat paikantuvat – ja paikantavat sosiaalipedagogisen ajattelun ja toiminnan – inhimillisen elämäntodellisuuden eri tasoille olematta substantiaalisesti ristiriidassa keskenään.

Kahden kehityslinjan malli

Pidän perusteltuna jäsentää sosiaalipedagogiikan käsitehistoriaa yltäältä huono-osaisuusnäkökulmaa painottavan tulkinnan ja toisaalta kansalaiskasvatusta korostavan linjan muodostamana kokonaisuutena, vaikka käsitteen tulkinnoissa ja kehityshistoriassa on paljon näitä enemmän variaatiota. Sosiaalipedagogiikan käsitehistoria ei siis pelkisty ja rajaudu näihin kahteen kehityslinjaan, mutta on ilmeistä, että sosiaalipedagogiikan teoreettinen itseymmärrys on historiallisesti rakentunut pääasiassa näissä ja näiden kautta. Näiden kahden kehityslinjan erottavana tekijänä on selvästi erilainen näkemys siitä, miten "sosiaalinen" sosiaalipedagogiikassa ymmärretään.

Kehityslinjojen välillä ei kuitenkaan näyttäisi olevan sovittamaton ristiriita: huono-osaisuuskysymyksen hahmottamiseen kasvatuksellisenä kysymyksenä sisältyvät periaatteessa väistämättä myös kansalaisuuden kasvamisen ja kansalaisena toimimisen aspektit ja vastaavasti kansalaiskasvatuksessa – sekä sitä koskevassa teorianmuodostuksessa että käytännön kasvatustyössä – ollaan väistämättä tekemisissä myös huono-osaisuusproblematiikan kanssa. Syrjäytyminen eri muodoissaan ja erilaiset jokapäiväistä elämää raskauttavat psykososiaaliset ongelmat kuuluvat moderniin yhteiskuntaan sävyttäen modernia kansalaisuutta. Siten modernissa kansalaiskasvatuksessa ei voida sivuuttaa yhteiskunnassa vallitsevaa pysyvää sosiaalisen avun tarvetta sen enempää teoreettisesti kuin käytännössä.

Tieteenä ja tutkimusalana samoin kuin oppialana ja käytännön kasvatustyönä sosiaalipedagogiikan kohteena ovat ne inhimillisen kasvun prosessit, joiden kautta ihminen saavuttaa yhteiskunnallista osallisuutta, hyvinvointia, toimintakykyä ja elämönhallintaa ja varttuu yhteiskunnalliseksi toimijaksi ja täysivaltaiseksi kansalaiseksi. Voi olla perusteltua korostaa, että – ja nimenomaan erotuksena yleisestä kasvatusteoriasta – sosiaalipedagogiikassa mielenkiinto suuntautuu erityisesti niihin ongelmiin ja esteisiin, jotka haittaavat sellaisen yhteiskunnallisen osallisuuden, toimintakyvyn ja elämönhallinnan saavuttamista, mikä olisi täysipainoisen kansalaisuuden ja hyvinvoinnin edellytyksenä. Sosiaalipedagogiikka kiinnittää kasvatustieteen ja -toiminnan vallitsevaan yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Toimintatieteenä sosiaalipedagogiikka ei vain kuvaa ja selitä mainittuja ongelmia ja niiden vaikutuksia vaan etsii ongelmiin pedagogisia ratkaisuja, luo pedagogisia strategioita ja kehittää pedagogisia työmuotoja ja instituutioita.

Voidaan siis päätyä tulkintaan, että sekä huono-osaisuus- että kansalaisuusnäkökulma sisältyvät sosiaalipedagogiikan käsitteeseen ja alan teoreettiseen itseymmärrykseen. Nämä ovat alan teoreettisen itseymmärryksen kaksi kehityslinjaa, joista – paradoksaalisesti – kumpikin ilman toista antaa yksipuolisen kuvan alan luonteesta ja peruskysymyk-

senasettelusta. Kehityslinjat voidaan kyllä historiallisesti tunnistaa ja erottaa toisistaan, mutta yhtä lailla voidaan korostaa niiden yhteenkuuluvuutta ja molempien kuulumista sosiaaliseen pedagogiikkaan.

Käsitteelliseen selkeyteen

Sosiaalipedagogiikan kehittämisen ehkä suurin haaste on alan teoreettisten perusteiden jäsentäminen ja käsitteellisen selkeyden luominen. Tämä ei tarkoita yhden tulkinnan kaikkivoipaisuutta; sosiaalipedagogiikasta on ja saa olla erilaisia näkemyksiä. Tulkintojen on kuitenkin oltava ymmärrettäviä, perusteltuja ja ajatuksellisesti selkeitä, jotta ne voisivat käydä rationaalista vuoropuhelua keskenään. Kaikenlainen käsitteellinen sekavuus on haitallista.

Sosiaalipedagogiikasta voidaan esittää yleispäteviä luonnehdintoja. Tällainen on esimerkiksi se, jossa sosiaalipedagogiikan tutkimuskohteeksi tieteenä ja kohdealueeksi käytännön toimintana määritellään ihmisen yhteisö- ja yhteiskuntasuhteet korostaen erityisesti inhimillisen kasvun ja kasvatuksen näkökulmaa. Tällainen yleinen luonnehdinta tarjoaa kiintopisteen, josta käsin määrittelyissä voidaan edetä erilaisiin yksityiskohtiin ja tarkempiin luonnehdintoihin.

"Ihminen yhteisönsä ja yhteiskuntansa jäsenenä erityisesti kasvun ja kasvatuksen näkökulmasta" -tulkinta avaa näkymän sekä huono-osaisuuden maailmaan että kansalaiskasvatukseen – ei erikseen vaan samanaikaisesti. Samalla tavoin kuin sosiaalipolitiikka määritellään hyvinvoinnin politiikkatieteeksi, sosiaalipedagogiikka voidaan käsittää hyvinvoinnin pedagogiikkatieteeksi. Kummallakin on tieteenä käytännöllinen tarkoitus ja vahva yhteys hyvinvointia rakentavaan yhteiskunnalliseen toimintaan, poliittiseen ja kasvatukselliseen. Tämä toiminta koskee olennaisesti sekä huono-osaisuusproblematiikkaa että kansalaisuutta.

Sosiaalipedagogiikassa korostuu ajatus siitä, että hyvinvointi on paitsi sosiaalista turvaa, lainsäädäntöä ja sosiaalipoliittisia rakenteita myös osallisuutta yhteiseen kulttuuriperintöön ja kasvamisesta yhteiskun-

nalliseen subjektiuteen ja toimijuuteen. Tästä näkökulmasta sosiaalipedagogiikka myös kattaa ihmisen koko elämänkaaren tarjoten oman ajattelun- ja toimintahorisonttinsa niin varhais-, nuoriso- ja aikuiskasvatukseen ja aina vanhuusvuosien kasvuprosesseihin.

Elämänkaariperspektiivi tarjoaa mielekkään lähtökohdan sosiaalipedagogisen työn jäsentämiselle teoriassa ja käytännössä. Osallisuuden, hyvinvoinnin, yhteiskunnallisen toimintakyvyn ja elämänhallinnan kasvuprosessit aktualisoituvat eri tavoin elämänkaaren eri vaiheissa. Elämänkaaripohjaisten jäsenysten lisäksi sosiaalipedagogiikassa tarvitaan myös muihin tekijöihin perustuvia jäsennyksiä. Esimerkiksi sosiaalisten ja psykososiaalisten ongelmien luokittelut tarjoavat mahdollisuuden jäsentää sosiaalipedagogista ajattelua, toimintaa ja työn kohderyhmiä ongelmakeskeisesti. Tällainen jäsentämistapa, jossa sosiaalipedagogiikkaa tarkastellaan kohdennetusti esimerkiksi erilaisten riippuvuusongelmien, mielenterveysongelmien, vammaisuuden ja vaikkapa monikulttuurisuuden problematiikan näkökulmasta, mahdollistaa myös kohdennetun tutkimuksen ja kohderyhmittäin eriytyneen tutkimuspohjaisen työmenetelmien kehittämisen.

Käsitteelliseen selkeyteen pyrkiminen edellyttää sen tosiasian hyväksymistä, että sosiaalipedagogiikasta puhutaan eri yhteyksissä ja eri merkityksissä ja että on eri asia puhua siitä esimerkiksi kasvatusteorian tai yhteiskunnallisen ajattelun traditiona, erityistieteenä ja akateemisena oppialana kuin sosiaalialan ammatillisen työn paradigmana. Keskustelussa sosiaalipedagogiikasta ja alan kehittämisessä on välttämätöntä, että sitkeästi yritetään täsmentää, mistä näkökulmasta käsin kulloinkin puhutaan. Selkeyden lisäksi tämä antaa keskusteluun syvyyttä jos vaikka merkitsee myös ajattelemisen vaivannäköä keskustelijoille.

Juha Hämäläinen